

GLOBALIZÁCIÓ ÉS GLOBALIZÁCIÓELMÉLET A 21. SZÁZAD JÖVŐKUTATÁSÁBAN

KISS ENDRE¹

Összefoglalás:

A tudományos kutatás és a filozófiai elméletképzés nagy korszakváltáshoz érve üres teoretikus tereket érzékel, valóságos *tabula rasakat*. Ilyenkor nem mindig könnyű eldönteniük, vajon a betöltetlen teoretikus terek pusztán a tárgyi világhoz tartoznak-e, betöltésük tehát eddigi tevékenységük érdemi továbbfolytatásával is lehetséges lenne, vagy az új teoretikus terek pusztá léte esetleg már addigi tevékenységükre is jár-e következményekkel. A *tabula rasa* érzékelése tehát többszörös gondolkodási folyamatot indít meg. *A tárgyi szféra nagy szabadsága életre hívja a tudományos módszertan szenzibilitásának megerősödését. A tabula rasa és a megismerés új tárgyi szférái éppen a maguk újszerűségében kell emlékeztessenek minket arra, hogy (1) módszertani apparátusunk korántsem volt mindenoldalú, hogy (2) a tabula rasa és az új tárgyi dimenziók hamis elméletképzési trendeket is életre hívnak, hogy (3) bizonyos nagy, közvetlenül történeti okok és motívumok majdnem észrevétlenül jelenhetnek meg teoretikus okokként és motivációkként s végül (4) a régóta elmaradt alapkérdések érzékeny hiányként képesek megjelenni a tabula rasa helyzetének feldolgozásakor.*

Kulcsszavak:

globalizáció, elméletképzés, esszenciális elmélet, tárgynyelv, metanyelv.

Summary:

The scientific research, as well as the philosophical theory building, is confronted in global time changes to new theoretical spaces. The new spaces can occur as true *tabula rasa*. - The essentialist type of the theory makes no difference between the *object language of the theory* and the *meta-language of the object language*, i.e. of the theory itself. *They are identical*. They lose their original difference. Both these languages become identical to each other in a third language. Since in them, the difference between the object language and the meta-language is no longer existing, it is also not possible to define, either for one or for the other level, *specific criteria*. When speaking this language, it becomes also imperative to permanently change the theoretical and the positive-representational languages.

Keywords:

globalization, theory building, essentialism, object language, meta-language.

A tudományos kutatás és a filozófiai elméletképzés nagy korszakváltáshoz érve üres teoretikus tereket érzékel, valóságos *tabula rasakat*. Ilyenkor nem mindig könnyű eldönteniük, vajon a betöltetlen teoretikus terek pusztán a tárgyi világhoz tartoznak-e, betöltésük tehát eddigi tevékenységük érdemi továbbfolytatásával is lehetséges lenne, vagy az új teoretikus terek pusztá léte esetleg már addigi tevékenységükre is jár-e következményekkel, miközben ilyenkor még az sem tűnhet teljesen kizártnak, hogy nemcsak addigi szorosabban vett tevékenységük, de addigi identitásuk is új megvilágításba kerülhet ebben az új helyzetben.

A *tabula rasa* érzékelése tehát többszörös gondolkodási folyamatot indít meg. A *tabula rasával* kapcsolatos identitás- és intellektuális következmények maguk is szimptomái lehetnek egy nagy társadalomontológiai vagy történetfilozófiai változásnak. Az addigi tevékenységre való visszapillantás hatása annyira felszabadító is lehet, hogy egész tudományos vagy gondolkodói módszertanok veszíthetik el hitelüket, amíg a másik oldalon addig kipróbálatlan vagy egyenesen kétes felfogások és megközelítések árfolyama a csillagokig emelkedhet.

Kinyílik tehát a módszertani lehetőségek horizontja. A *tabula rasa* előtti állapot módszertana persze maga sem volt teljes, olyan lehetőségek is versenyben maradnak tehát, amelyek kialakítása és kipróbálása már az új helyzet beköszönte előtt is aktuális volt, függetlenül attól, hogy ezen kidolgozásra nem került módszerek vagy eljárások játszottak-e

¹ Egyetemi tanár, NyME – ELTE, 1086 Budapest, Múzeum körút 8/b. I-épület.

konkrét szerepet a *tabula rasa*, avagy a nagy újrakezdés kényszerének kialakulásában vagy nem.

Ehhez a helyzethez sajátos logikával társul tudomány módszertani és filozófiai alapkérdéseknek az *erkölcs*- és az *identitás* problémáival való összefonódása és összeszerveződése. Bizonyos módszertan csődöt mondhatott („Nem láttuk előre, hogy jön...”), az emberi nem felhalmozott értékeinek képviselője (pl. az emancipáció, vagy éppen a civilizáció addig elért vívmányai) az önreflexió sodrában kimaradhatnak a szigorú társadalomelméleti újrakezdés alapelvei közül.

Napjaink nagy *tabula rasaja* a globalizáció tárgyának, illetve teljes tárgyi szférájának megjelenése. Minél jobban kinyílik a globális viták szférája mindenki előtt, annál hihetőbb minden univerzális tézis és kijelentés. A globális témákról való beszéd felszabadul, s ez hasonló szükségszerűséggel értékeli fel az egyes tézisekhez vezető út felmutatásának követelményét. *A tárgyi szféra nagy szabadsága életre hívja a tudományos módszertan szenzibilitásának megerősödését.* Az olyan vélemények, melyek szerint például a társadalomtudomány és általában a tudományok nyilvánvaló ontológiai és episztemológiai megújulási kényszer előtt állnak és emiatt most le kell nyúlnunk az episztemológia forrásaihoz, nyilvánvalóan érthetőek és tolerálhatók, arra azonban nagyon is figyelni kell, hogy (a konkrét példánál maradván) az ontológia és az episztemológia „forrásai” *önmagukban mit sem változtak a tabula rasa, illetve az olyan totális és holisztikus új tárgyi szférák megjelenésével, mint éppen a globalizáció.* Lehet, hogy új értelmet kell keresnünk olyan fogalmaknak, mint „tapasztalat”, „valóság”, „realitás”, „empíria” vagy „pozitivitás”, de ezeket az új értelmeket az eddig elért legteherbíróbb és legfantáziadúsabb módszertan alapján kell megállapítanunk. Ily módon a *tabula rasa* és a megismerés új tárgyi szférái éppen a maguk újszerűségében kell emlékeztessenek minket arra, hogy (1) módszertani apparátusunk korántsem volt mindenoldalú,² hogy (2) a *tabula rasa* és az új tárgyi dimenziók hamis elméletképzési trendeket is életre hívnak, hogy (3) bizonyos nagy, közvetlenül történeti okok és motívumok majdnem észrevétlenül jelenhetnek meg teoretikus okokként és motivációkként s végül (4) (bár a sor természetesen korántsem teljes) a régóta elmaradt alapkérdések (így például a *digitalizáció*, a *virtualizáció* vagy a társadalomelméleti értelemben vett „*bizonytalanság*” problematikája) érzékeny hiányként képesek megjeleníteni a *tabula rasa* helyzetének feldolgozásakor.

A *tabula rasa*, az új és egyben holisztikus és megismerési terek legáltalánosabb meghatározásait egy lehetséges *társadalomontológia* tartalmazhatja legoptimálisabban, ebben épül ki a társadalom *jelenségvilága*, az *életvilág*, a *mindennapiság* teoretikus vagy szcientikus kategorizáció alá még mindig nem vethető színes forgataga. Ezt kategorizálja a társadalmat különböző irányokból és történeti oldalokról kutató *tudományosság* (sajátos, sokszoros viszonyban az ugyanarra a jelenségvilágra vonatkozó *teóriákkal*), hiszen tudomány és elmélet megalapozási viszonya gyakorlatilag inverz: az egyes tudományokat sok esetben elméletek alapozzák meg, hogy azután az egyes tudományok „válság”-pontjain új elméletek szülessenek meg. Felsorolásunkban ugyan a társadalomra vonatkozó *tudományosságot* az *elmélet* elé tettük, ezt azonban csak a fenti kiegészítés megtétele után tekintjük elfogadhatónak. A társadalom elméleti leírásának egyik sajátos esete az ún. *nagy elmélet*, ami különösen a *tabula rasa*, illetve az átfogó új megismerési tárgyiasságok jelen helyzetében nagyon is aktuálisnak tűnik. Az elméleti leírást (a nagy elméletet is ide értve) a *metaelmélet* követheti, az elmélet reflexiója magára az elméletre.

A globalizáció kutatásában is felhasználható elméletképzési módszertan talán legfontosabb pontja, hogy a valódi konstruktivizmusnak megfelelő konstruktivizmus a társadalmi-történeti összefüggésben értelmezhető *empíria* és a *fogalomalkotás* közötti

² Másképpen kifejezve: az új kutatási terület, a *tabula rasa* horizontjait érzékelő módszertan korántsem mondhatja el magáról, hogy az addigiak során minden belső lehetőségét kimerítette.

ugrásban valósul meg. *A valódi konstrukció tehát a fogalomalkotás maga* (természetesen a „tudományos” és az „elméleti” megismerés kölcsönviszonyáról fentebb mondottakat most is érvényben tartjuk). A valóságos ontológia differencia megszüntetése ezen a szinten történik (aminek különös jelentősége majd az elkövetkezőkben az ún. esszencialista típusú elméletképzés érintésénél tűnik majd szembe). Az így létrejövő fogalom, illetve nyelv szemantikája tekinthető legitimnek.³

A globalizáció (a jövőkutatással szorosan összefonódó) értelmezésében az olyan elmélettípusok okozhatnak elsősorban módszertani problémákat, amelyek valamilyen módon megsértik a *tárgyi szféra – tudomány – elmélet – hármasság* alapösszefüggéseit (miközben tudomány és elmélet felcserélhető megalapozási viszonyainak tételét természetesen továbbra is fenntartjuk).

Egy ilyen elmélettípus az ún. *esszencialista-elmélet*, amely egyes tudásterületek kutatását volt hivatott eredetileg középszintű elméletként megalapozni, eredetileg nem is szándékozott az elméletképzés királyi útján végigmenni, de éppen az elméletalkotás általánosan érzékelhető anomáliái és az ún. nagy elmélet hiánya miatt gyakorlatilag a jelenben több irányból is úton van afelé, hogy jogosulatlanul átvegye akár a globalizáció elméletének megalapozását is. Ha a globalizáció jelenségét valaki „egy az egy”-ben az evolúcióelmélet igazolódásának fogja fel, nyomban ilyen esszencialista elmélet szövegösszefüggésében mozog. Az azonosító kijelentésben csak egy közös elmélet rejthet, hiszen a jelenség és az elmélettípus azonosítása (mint még erről nem egy esetben szó esik majd) nem adhat már helyet semmiféle normáltudományos kutatásnak. Az azonosítás – saját logikai természete ellenére – valójában *szelektív*. Amiben megegyeznek, az szinte azonossá teszi őket, amiben nem, az nincs tematizálva, viszont amiben valójában nem egyeznek meg, az sem semmisíti meg annak igazságtartalmát, hogy egy sor tulajdonságban megegyez(het)nek.

Az esszencialista elmélet komplex fogalmi lényegeket fogalmaz meg, s eközben értelemszerűen háttérbe szorul nála az a törekvés, hogy komplex fogalmi lényeg szuggerált saját tartalma mennyire *kimerítően*, mennyire *kényszerítő erővel* és ezáltal *milyen nagyságrendű érvényességgel* illik rá a valóságos tárgyiasságok szervezett halmazaira. Az *esszencialista fogalmi lényeg kimondása rendre helyettesíti a jelenségek együttesének elemzését*, s rendre támadja azokat az eljárásokat is, amelyek az ő jelenlétében is „hagyományos deskriptív módon” még a jelenségek együttesére akarja építeni az elmélet tartalmát.

Egy-egy konkrét elemzés szövegösszefüggésében nem is annyira az általában vett konkrét esszencialista tézis helyes vagy hamis mivolta az elsődleges, de *az esszencialista tézis és az általa integrált tárgyi szféra összefüggése* (vagy annak hiánya). A valóság ugyanis igazolhatja is az esszencialista elmélet predikcióját (egy-egy konkrét összefüggésben ugyanis valóban lehet a „globalizáció evolúció”), de ahol ez pozitívan nem igazolódik (ahol tehát a „globalizáció nem evolúció”), ott az esszencialista elmélet már egészében elbukik.

Az esszencialista elmélettípus nem különbözteti meg az elmélet tárgynyelvét a tárgynyelv metanyelvétől, azaz magától az elmélettől. Saját nyelvében ez a két nyelv az elválaszthatatlanságig azonossá válik. Mivel azonban tárgynyelv és metanyelv különbsége benne nem létezik, nem lehet egyik szintre sem sajátos, adekvát kritériumokat felállítani. Elkerülhetetlen továbbá ezért a teoretikus és a tárgyi-pozitív nyelv állandó változtatása is.

A metanyelv és a tárgynyelv elválasztásának elmaradása új oldalról mutatja fel a már egyszer említett *esszencializmus* dilemmáját is. Az esszenciálissá váló (esszencialista elméletet követő) elméleti munka a tárgynyelvet az egyik irányban egy virtuálisan megalkotható *valóságos elméleti metanyelv* irányában zárja el (az esszencialista elméletben

³ Ld. erről a szerzőtől: Über die Funktionen der Semantik als gemeinsamer Hintergrund zwischen Phaenomenologie und Postmoderne. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica. Philosophica – Aesthetica* 29. Philosophica VI. – 2005. Olomouc, 2006. 263–276.

maga az esszencialista elmélet, mint *corpus*, azonos a tárgynyelvvél). Nem „róla szól”, de „maga az”. Az esszenciális felfogású elmélet – a másik oldalon – elzárja a tárgyi szférát a *tudomány* lehetséges támadáspontjaitól is. Ez az elzárás az azonosítás („a globalizáció azonos az evolúcióval”) meghatározó logikai viszonyának további következménye, magában hordozza azonban nemcsak a tárgyi szféra és az elmélet, de a tudomány és az elmélet viszonyát is, azaz nem engedi inkubálni a valamiről (jelen esetben globalizációról) kialakított tudomány (mint *újabb tárgynyelv*) és az ugyanarról kialakított elmélet (mint *újabb metanyelv*) kettős viszonyát sem. Ezért az esszencialista elmélet nem ad teret az ugyanazokon a tárgyi szférán művelhető tudománynak – a tudomány maga is az elmélet (a tárgy- és a metanyelv azonosításának) újabb alakváltozata. Az ekkor keletkező pragmatikus hiány és szükséglet ebben az összefüggésben az, hogy ha az esszencialista elmélet *azonos* az egyes tudományokkal, akkor – s ez a gyakorlati következmény – át kell tudnia vállalni azok valóságos funkcióját is, megoldásokat kell tartalmaznia a konkrét jelenségek strukturáló értelmezésére és teoretikus értelmezésére.

Tudomány és elmélet ilyen típusú azonosítása ugyanis a marxizmus történetének is egyik legmeghatározóbb sajátossága volt. Talán nem lenne érdektelen elgondolkodni azon, hogy a marxizmus egyszerre volt a tárgyi szféra *corpusa*, tudomány és elmélet. A marxizmus lehanyaglása után a marxizmus (talán éppen ezért) *egyszerre szűnt is meg* a tárgyi szféra meghatározója, tudomány és elmélet lenni.

Az esszenciális elméletfogalom (mely több konkretizációban is megjelenik a *Disszertációban*), mint említettük, nem épülhet ki „lefelé” egy-egy konkrét tudománnyá. Amellett, hogy ez a tudomány definíciójának is ellene mondana, ez azért nem lehetséges, mert éppen ez a lefelé való kiépítés nem lenne végrehajtható érdemleges *önkényesség* nélkül (amely eleve kétségbe vonná az így létrejövő tudomány szükségszerű érvényességét). De az esszenciális elmélettípus (akár egy konkrét tudomány) nem építhető ki az ellenkező irányba, tehát elméletté vagy rendszerre „felfelé” sem, hiszen eközben kilépne saját (a metanyelvet a tárgynyelvvél azonosító) kritériumainak érvényességi köréből is. Az esszenciális elmélet-típus, mint a tapasztalat mutatja, mindeddig valóban nem tudott normáltudománnyá válni, sőt, még az esszenciálisan kialakított *egységes tudomány*-fogalmak egyik változata sem tudott normáltudománnyá válni. *Ez mutatja, hogy az esszenciális elmélet valójában nem a tudomány új fogalmának, de a tudományos elméletképzésnek a problémáját veti fel.*

Az esszencialista elmélettípus helyenként maga is érzékeli saját azonosító eljárásaiból fakadó konkrét nehézségeit. Ezeket többnyire úgy tudja feloldani, hogy az elméleti korpusz egyes olyan elemeit, amelyek nem illenek bele abba, az esszencialista irányultság konkrét változatához mért *visszaesésnek* minősíti.

Az esszenciális elmélet és rendszerfogalom eddig még nem említett hiányosságai közé tartozik továbbá, hogy ha túlságosan esszenciálisak az ilyen felfogások, a rendszerek (szigorúan metaforikus értelemben) eluralkodnak a történelmen és a társadalmon és kritikusan lesznek képesek csökkenteni a szubjektum, a szabadság és más értékek mozgásterét. S ez nem csak a nyilvánvalóan fontos szabadság és szuverenitás szempontjából önmagukban érdekes, hanem a globalizáció *aktori szabadságának* is ellentmond.

A *tabula rasa*, egy hatalmas új tárgyi terület nem involvál tehát előzetesen kialakított új elméletfogalmat. Úgy közeledhetünk hozzá, ha rendelkezünk már érvényes elképzelésekkel a tárgyról és az elméletképzésről (más kérdés, hogy ezek az előzetes elképzeléseink a tárggyal való foglalkozás során erőteljesen meg is változhatnak). Elképzelhető, hogy eközben a társadalomtudományok klasszikus felosztása értelmetlenné válik. Erre a következtetésre azonban semmiképpen sem juthatunk intuitívan, netán egy itt alkalmazni gondolt esszencialista elmélet szuggesztíójára. A kérdésben rejlő igazi nehézség az, hogy a saját elméletalkotásunk során kialakított új fogalmiság (és az abban rejlő konkrét kutatási irányok és kérdésfeltevések) döntheti majd el, hogy jelentősebb módosítások nélkül képesek leszünk-e

igénybe venni a bevetten művelt társadalomtudományok aktuális eredményeit. Az más kérdés, hogy elméletünk egy-egy fontos vetületének kutatására valószínűleg nem áll majd rendelkezésre bevezetett normáltudomány – mindezzel a tudomány immár önmaga is szaporíthatja a globalizáció szövegösszefüggéseiben szüntelenül érzékelhető „hiányzó aktorok” csoportját.⁴

Az elméletalkotás problémája itt ismét érintkezik a „nagy elmélet” problémájával. Anélkül, hogy most a nagy elmélet valamelyik konkrét változatát vennénk mintául, várható, hogy a globalizáció (s a vele összeszervesedő jövőkutatás), úgy is, mint új módszertani kihívás, fel fogja majd vetni a nagy elmélet felépíthetőségének problémáját. Ezért az a fontos, hogy ezt a nagy elméletet most ne azonosítsuk be, miközben aligha elképzelhető, hogy elméletképzési szempontból „naív” módon meg lehessen alkotni a globalizáció egy érvényes elméletét. A nagy elmélet körvonalainak (esetleg „kísértet”-nek) felidézésekor nem lehet nem emlékeztetnünk arra, hogy (különösen a történelmi, társadalmi vagy politikai vonatkozásokban gazdag) nagy elméletek rendre nagy történetfilozófiai helyzetekben, az azokkal való dialógus, illetve az azok kihívásaira adott válasz szövegösszefüggéseiben születtek meg (forradalmat, háborút, szociális robbanásokat akartak megelőzni, azokat előkészíteni, illetve hatásaikat feldolgozni). *A nagy elmélet hiánya ebben az összefüggésben ezért annak is szimptomája, hogy jelenünk semmiféle különös történetfilozófiai helyzetben nem érzi magát* (ennek nem mond ellent a globális kihívások, veszélyek és félelmek világos felismerése és reflexiója).

Ha egy közelebbről meg nem határozott lehetséges nagy elmületről beszélünk, fontos emlékeztetnünk arra is, *hogy a marxizmus, mint az utolsó nagy elmélet, egyáltalán nem feltétlenül minden nagy elmélet prototípusa*. A marxizmus (és lehanyaglásának) jelentősége számunkra ebben a pillanatban kimerül abban a történelmi tényben, hogy bonyolult történeti okok következtében épp a marxizmus örökölte át a huszadik századra és értékelte fel ekkor politikailag a nagy elmélet egy változatát. A közelebbről meg nem határozott nagy elmélet egyik legfontosabb, egyelőre negatív meghatározása, hogy *nem esszencialista*, tehát nem olyan, amelyben nem válik el a tárgynyelv és a metanyelv és ennek következtében a tárgynyelv nem válik előzetes elméleti definíciók konstrukciójává és termékévé.⁵

Az esszencialista típusú elmélet legnagyobb *gyakorlati* problémája az *alkalmazhatóság*, hiszen az alkalmazhatóság pontos kritériumai meg sem szülehetnek a tárgynyelv és a metanyelv elválaszthatatlansága miatt, s ezért vagy automatikus vagy önkényes az esszenciális elmélet alkalmazása akár egy konkrét középszintű probléma elméleti azonosításában. Újra meg újra találkozunk tehát a tárgy, a nyelv, módszer, a tudomány és az elmélet összemosódásával ebben az elmélet-típusban. Az esszencialista elmélet – nyilván legvilágosabban artikulált akarata *ellenére* – mint valamiféle előzetes lényeg jelenik meg, amit bele kell látni a tárgyi szférába, *módszertani platonizmust* jelenít meg, mintha valaminek az esszenciális elméletben lerögzített komplex fogalmi sémája feleslegessé tenné a jelenségek elemzését, azok kategorizálását és értelmezését.⁶

⁴ Ld. erről K. E. A globalizáció aktorai, az aktorok globalizációja. In: *Jövőkutatói körkép*. Tanulmányok a jövő fényköréből. Budapesti Corvinus Egyetem, Jövőkutatói Tanszék. 2006. Szerkesztette Hideg Éva és Nováky Erzsébet. 14–21.

⁵ Ezzel kapcsolatos az esszencialista elméletnek az a sajátossága, hogy pusztá konstitúciójával le- vagy kivált ismeretelméleti és társadalomontológiai dimenziókat. Egy erősebben dinamikus társadalomontológiai szemléletben például lehetséges lehetne annak kipróbálása is, hogy más elméletek (sőt, elmélettípusok) lennének egyidejűen alkalmazhatóak a globalizáció makró-, mezo- és mikroszintjére).

⁶ Ebből a módszertani következtetésből érthető meg az a gyakori benyomásunk, hogy ahol az esszencialista elméleten belül a „valóság” leképeződik, az diszfunkcionális, ahol pedig funkcionálisan minden a helyén van, ott nincs valóság.

Tárgnyelv és metanyelv egymásba tolt azonosítása azonban újabb paradoxonokhoz is vezet.⁷ Az esszenciális elmélet végső alakja tárgnyelv vagy metanyelv? *Ha tárgnyelv*, nem is lehetne elmélet, hiszen nem lehet saját maga elmélete. *Ha metanyelv*, nem lenne hozható azonosító-izomorf viszonyokba (pl. globalizáció = evolúció), mert azt az egyes tárgnyelveknek és nem logikai műveleteknek kellene legitimálniuk. Az elméleti szerep betöltésére irányuló pretenciójával kiszorítja azokat az elméleteket, amelyek a tárgyi szféra valóságos integrációjára törekednek.

Mindig ez a probléma, amikor az esszenciális elmélet egyszerre felfelé és lefelé elkezd terjeszkedni, saját magát reprodukálja ezen a két teljesen más szinten, és ezzel – akár akarja, akár nem – destruálja mind az empiria szakadatlanul újra folytatódó *fogalmi kategorizációját*, mind pedig az ismeretelméleti követelményeknek is eleget tevő, integratív, azaz nem esszencialista elméletképzés szintjét. *Az elmélet (nagy elmélet) nem redukál komplexitásokat, az esszencialista elmélet igen.*⁸

Szándékolatlan, de megvilágító erejű *illusztrációja* az esszencialista elméletről e tanulmányban mondottaknak a globalizációkutatás egy aktuális helyzete. A globalizáció összjelensége ugyanis két különböző esszencialista jellegű elmélet megvilágításában két egységes, ám egymással gyökeresen ellentmondó leírásban jelenik meg. Mind a *gazdaságot* (politikát is akár), mind a *szociális világot*, mint alrendszer alapul véve részben teljes, részben legitim képet kaphatunk a globalizáció valóságáról. E kétszeres teljesség, kétszeres (ha éppen nem hatványozott) legitimitás azonban egymással gyökeresen ellentétes képet mutat. Ami azonban a gazdaság (és a politika) alrendszerében teljesen normális, ha éppen nem egyenesen optimális, az a szociális világban kataklizma, sőt, az eddigi civilizációs vívmányok visszavételének is tekinthető.

⁷ Például van olyan esszenciálisnak nevezhető elmélet, amely magát ugyan metanyelvnek tartja anélkül azonban, hogy érintetlenül hagyná a tárgnyelv addigi konstitúcióját.

⁸ Itt vetnénk fel azt a kérdést, hogy ily módon új összefüggésben jelenik meg elmélet és *ideológia*, sőt, elmélet és *perspektivizmus* alapösszefüggése is.